

**Мацько Любов Іванівна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри стилістики української мови
факультету української філології
та літературної творчості імені Андрія Малишка
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова,
дійсний член Академії педагогічних наук**

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І МОВНА ОСОБИСТІТЬ ВЧЕНОГО

Дослідження сучасної мовної особистості у мовознавстві і лінгводидактиці зосереджуються і розгортаються у трьох основних планах, аспектах, напрямках: пізнавальному (когнітивному), ціннісному і поведінковому.

Дослідження сучасної мовної особистості у мовознавстві і лінгводидактиці зосереджуються і розгортаються у трьох основних планах, аспектах, напрямках: пізнавальному (когнітивному), ціннісному і поведінковому¹.

Пізнавально-когнітивний і ціннісно-поведінковий аспекти особливо виразно виявляються при дослідженні у мовних особистостей науковців – видатних вчених, заслужених діячів освіти, науки, культури. Вони виділяються не тільки глибокими знаннями, розвиненою мовною свідомістю, комунікативністю, а й покликаністю служити рідному народу, його освіті і культурі. Прикладом такого мовознавчого служіння українській освіті є життя і науково-пізнавальна та культурна діяльність члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Світлани Єрмоленко.

Її перша монографія «Фольклор і літературна мова» зразу стала помітним явищем у філологічно-педагогічній науці.

Унікальність праці «Фольклор і літературна мова»² в тому, що в ній фольклор набув нового історико-філософського осмислення повсякденною і

¹ Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М., Гнозис, 2004, - 389 С. - с. 22-25.

спеціалізованою суспільною свідомістю та опису якості цього естетично-культурного надбання народу, уже представленого в українській філологічній науці збірками фольклорних матеріалів видатних діячів української культури М.Цертелева, М.Максимовича, А.Метлинського, П.Куліша, М.Костомарова, П.Чубинського, «Русалкою Дністровою» М.Шашкевича, Я.Головацького, І.Вагілевича та науковими розвідками П.Житецького, О.Потебні, М.Сумцова, Д.Яворницького, І.Франка, М.Драгоманова. З цих джерел для читача поставала думка, що і в донаціональний період фольклор, народна поезія, жива усна мова також уже були дійовими чинниками формування української мовної картини світу, зокрема впливали на становлення стилістичної системи нової української літературної мови. Вихід монографії, що поєднувала думки високих науковців, митців України і Європи про народне мистецтво, народну поезію й український фольклор, привертав і привертає увагу молоді України до життя й культури власного народу, його цінностей, здобутків і втрат. Це особливо важливим було в той період (друга половина ХХ ст.) для оздоровлення суспільного життя в Україні після руйнівних походів радянської влади на українську культуру, що тяглися майже все двадцяте століття як у вигляді прямого нищення українського етносу війнами, виселеннями, голодівками, так і безкінечними заборонами та обмеженнями, української мови, літератури, культури.

У цій праці, переконавши читачів у тому, що фольклорний компонент органічно ввійшов у стилістичну систему уже сучасної літературної мови, створив культурно-історичний фон, дослідниця показала і те, якими шляхами та конкретними фольклорними засобами досягається відтворення справжньої народнопоетичної образності у художніх творах українських авторів, зокрема в поезії Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини, Максима Рильського, Андрія Малишка. До честі автора С.Я.Єрмоленко слід віднести й те, що монографія «Фольклор і літературна мова» стала і досі є популярним навчальним та науковим посібником з навчальних курсів стилістики української

² Фольклор і літературна мова - К, : Наукова думка. 1987. 247 с.

мови, фольклористики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, комунікативної лінгвістики, української літератури і літературної творчості.

Наступною фундаментальною науковою працею Світлани Єрмоленко стали «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)»³. Ця робота є за змістом настільки широкою та інтерпретативною, що справляє враження авторської лінгвостилістичної енциклопедії. У першому розділі «Спочатку була пісня» розкривається специфіка процесів категоризації навколишнього світу у свідомості представників етносу, переживання емоційного досвіду мовцями і вироблення у соціумі системи норм сприймання, оцінок та правил поведінки та співжиття, закріплених у мовопісні. Написано цей розділ так переконливо, що думаєш: а може й справді першою була наша пісня.

У другій частині монографії подано майстерно виконані стилістичні аналізи авторських індивідуальних стилів поетів Т. Шевченка, Лесі Українки, П.Тичини, М.Рильського, Б. Тена, А.Малишка, І. Драча, Є.Маланюка, О.Ольжича прозаїків О.Гончара, У.Самчука, Г.Тютюнника. Пояснень, чому обрано творчість саме цих авторів і їх тексти для аналізу, немає. Можна лише здогадуватися і вважати, що дослідниця має такі глибокі філологічні знання, високу національну культуру й освіту та добру педагогічну науково-методичну підготовку класичного вишу, які допомагають автору виходити на актуальні ідеї. Наступною такою націотворчою ідеєю новочасного українського відродження засвітилася праця С.Я.Єрмоленко «Мова і українознавчий світогляд» (2007).

Під керівництвом професора, доктора філологічних наук Світлани Яківни Єрмоленко працівники Відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України зібрали, узагальнили і впорядкували усі напрацювання, публікації зі стилістики української мови, видані у другій половині ХХ ст. та початку ХХІ ст. В результаті мовознавці України мають нині посібник для наукової роботи: «Українська лінгвостилістика ХХ- початку ХХІ ст.

³ Єрмоленко Світлана // Світлана Єрмоленко. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ. Вид-во «Довіра», 1999. – 430 с.

: система понять і бібліографічні джерела»⁴ в якому розділі складаються з теоретичних частин у вигляді авторських вступних статей і прикладної бібліографічної частини: I розділ «Українська лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження» - упорядник і автор вступної статті С.Я. Єрмоленко»; II розділ «Художній стиль» має три підрозділи: II-A розділ «Художній стиль (мова прозових творів)» - упорядник і автор вступної статті Н.М.Сологуб; II-B розділ «Художній стиль (мова поезії)» - упорядник і автор вступної статті Г.М.Сюта; II-V розділ «Художній стиль (мова драматургії)» - упорядник і автор вступної статті О.В.Ожигова; III розділ «Публіцистичний стиль» - упорядник і автор вступної статті Т.А.Коць; IV розділ «Науковий стиль» - упорядник і автор вступної статті Н.О.Мех; V розділ «Офіційно-діловий стиль» - упорядники С.П.Бибик, С.Г.Чемеркін; автор вступної статті С.П.Бибик; VI розділ «Розмовний стиль» - упорядник і автор вступної статті С.П.Бибик; VII розділ «Сакральний стиль» - упорядник і автор вступної статті Т.А.Коць; VIII розділ «Стилістична лексикографія. Бібліографічні джерела» - упорядник С.Г.Чемеркін.

За концепцією члена-кореспондента НАН України доктора філологічних наук професора С.Я. Єрмоленко, що поєднала в одному проекті актуальні питання кількох видів і розділів стилістики: історичної і сучасної, системно-структурної і семантико-функціональної, денотативної і дискурсивної, описової, порівняльної, лексичної і синтаксичної, зіставної, особистісної стилістики, мовознавці наукових установ і навчальних закладів міст України (Київ, Львів, Дніпропетровськ, Донецьк, Сімферополь, Харків, Чернівці, Ужгород, Дрогобич, Тернопіль, Острого, Луганськ, Черкаси, Кам'янець-Подільський, Луцьк) з'ясували сучасний зміст традиційних і новітніх лінгвостилістичних понять, описали їх форми, функції і значення для утвердження літературного стандарту української національної мови та формування української мовної особистості й видали збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження видатного стиліста сучасності – Світлани Єрмоленко. Збірник складається з 8 розділів: 1. Стилістика та історія

⁴ Українська лінгвостилістика ХХ- початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела - Київ, Грамота 2007. с. 366.

літературної мови. 2. Лексикологічна і граматична стилістика. 3. Концепт. Текст, Інтертекст. 4. Стилiстика художнього тексту. 5. Стилiстика публіцистичного тексту. 6. Аксиологія і прагматика стилістичних одиниць. 7. Етнолінгвістика в парадигмі українського мовознавства. 8. Культура мови і формування мовної особистості.

Окремої уваги і високої оцінки серед наукової і педагогічної філологічної громадськості України заслуговують наукові проекти, ініційовані Відділом стилістики Інституту української мови Національної академії України і здебільшого персонально його завідувачем професором, членом-кореспондентом НАН України Світланою Яківною Єрмоленко. Цей проект діяв усе друге півстоліття ХХ віку під назвою «Культура слова» та виданням словників на суспільно-громадянські потреби у зв'язку з відновленням державності України й української мови. Він набрав до сотні випусків і кілька сотень авторських статей. Його знають, ним користуються сотні українських філологів, педагогів, студентів, учнів Малої академії наук України.

Серед словників заслуговує окремої відзнаки унікальний «Новий словник епітетів української мови»⁵ у співавторстві С.Я.Єрмоленко і С.П.Бибик. Словник містить 340 реєстрових слів-іменників, означуваних епітетами. А таких епітетів набрано дуже багато, наприклад, до слова *голос* – епітетів 500. Індивідуально – авторські подаються у реченнях із зазначенням автора. Складається таке переконливе враження про цей Словник, що жоден український епітет не загубився у світі.

Одна з наступних монографій Світлани Єрмоленко «Мовно-естетичні знаки української культури»⁶ є відповіддю на таку соціолінгвістичну потребу: «від слова чекаємо не лише інформативності, а й переконливості, образності, тобто такої досконалості, яка властива мові як багатовіковому надбанню нації» [с. 3]. До таких слів авторка відносить поняття сучасної когнітивістики: прецедентні тексти, національні символи, знаки культури, ремінісценції, логоепістеми, мовно-

⁵ «Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка» - новий словник епітетів української мови - Київ, Грамота 2012.

⁶ Мовно-естетичні знаки української культури - Київ, 2009, 350 с.

естетичні знаки культури. Основною ознакою сприймання таких одиниць є потреба (чи можливість) осмислення їх суміжно як одиниць мови і одиниць культури. одиниць (квантів) знання і знаків культури (інформацій, кодів про культурний зміст мовних текстів). Досліджуючи мовно-естетичні знаки культури у фольклорі і у мові художньої літератури та в літературній мові як у колективному досвіді народу, авторка відкриває у мовно-естетичних знаках *ідею вічності* українського народу, безсмертя, державності, незалежності (хто як бачить?). Наприклад: у рядках «Енеїди» Івана Котляревського автор бачить збереження віри, мови народу: Но тільки щоб латинське плем'я удержало на вічне врем'я, імення, мову, віру, вид.

Іншими словами, але така ідея, може трохи ширше, висловлена у поемі Б.Олійника: На розпутті доріг історичних *Не згубили ми власне обличчя, Ймення, характер, поставу і звичай, - Землю і долю свою ...*

Виявляється, що мовно-естетичні знаки культури «засвідчують і глибинні процеси зв'язку мови з інтелектуальними здобутками нації, серед яких і скарби української мови» (с. 5) та інтелектуально – пізнавальну діяльність людини. Когнітивний підхід до вивчення мовних явищ продукує таким чином активізацію мовно-естетичних знаків, фокусується на їх функціональних можливостях своєрідного сприйняття і відбиття світу етнічною (національною) свідомістю. Світлана Єрмоленко окреслила поле рис мовно-естетичних знаків, чим допомогла сучасним молодим науковцям – магістрам оволодівати методикою наукової роботи. Зокрема враховувати належність слова до мовно-структурних одиниць тексту; віднесеність його до просторово-часових (де? коли?) параметрів мови; зв'язок з текстом або ситуацією; відтворення, видозміни в межах пізнаваності; текстотвірні функції; компонент знання національної культури; наповненість символічним змістом; герменевтичність, співвіднесеність з іншими текстами; дидактичну природу знака; існування горизонтальних і вертикальних текстів. Методика науково-дослідної роботи апробована зі студентами – магістрами і схвалена викладачами кафедри стилістики української мови НПУ імені М.Драгоманова.

Наступна колективна монографія під відповідальним редагуванням доктора філологічних наук, професора Світлани Яківни Єрмоленко присвячена питанням руху, дії, змін і стабілізації, порушенням і усталенням головної ознаки літературної мови – мовних норм, питанням, що активізувалися у період усамостійнення українського народу і державотворення, а у зв'язку з цим і в наслідок цього розширенням сфер функціонування сучасної української літературної мови, зокрема появою інтернет – комунікації. Це наукова праця «Літературна норма і мовна практика». Монографія під авторством С.Я. Єрмоленко, С.П.Бибик, Т.А.Коць, Т.М.Сюта, С.Г.Чемеркін⁷.

Перший розділ присвячений уже узагальненим питанням, що складають феноменальність літературної мови і конкретно - української літературної мови. В ньому подаються: оновлене визначення поняття літературної мови, її диференційних ознак; критерії літературної норми; поняття літературного стандарту у контексті мовної свідомості українців: «Літературна мова – історично закономірна, суспільно важлива і необхідна форма існування національної мови. Такі визначальні ознаки її, як наддіалектний характер і динамічна стабільність норми: кодифікованість у словниках і граматиках; поліфункціональність і вербалізована поняттєва структурованість якнайтісніше пов'язані з усвідомлення ролі літературної мови – репрезентантки національної єдності». (с. 6). У науковому посібнику обґрунтовано лінгвофілософські і суспільно – культурні основи визначення критеріїв літературної норми: зовнішні (соціально-культурні) і внутрішні (системні). Серед зовнішніх (соціально-культурних) критеріїв виділяють: культурно-історичний (традиції в писемних стилях), статистичний (поширеність в узусі), суб'єктивно-смаковий (мовна мода), естетичний (мовно-естетичні знаки культури). До внутрішніх системних критеріїв (власне – одного) відносяться норми мови і мовлення, що відповідають системі національної мови (системам фонологічній, орфографічній, граматичній та інш.) [с. 21-22].

⁷ Видавництва «Аспект-Поліграф», 2013, Ніжин. 320 с.

Другий розділ присвячений динамічній стабільності як ознаці розвиненої літературної мови за просторовими і часовими показниками. Особливо актуальним вважаємо підрозділ 2.4. «Норма – інтернет – словник», у якому висвітлюється вплив інтернет – комунікації на зміну, розвиток, оновлення літературних норм (графічних, орфографічних, граматичних, лексичних, синтаксичних), на тенденції динаміки мовних норм в інтернеті, види інтернет – комунікації у лексикографії, алгоритм формування загальномовного лексикографічного реєстру (с. 236), прикладкові форми інтернет – у різних лексикографічних працях.

Третій розділ (с. 255-318) присвячено культуромовним питання нормування мовлення: прагматичній і символічній, сильній і слабкій мовним нормам, яким мовець повинен знаходити місце у процесі власного мовотворення (с.255-316). Під заголовком «Вага стилю у формуванні норми» (с. 222) подано схему функціонально-стильових різновидів літературної мови, в якій повернуто назву сакральний, що найбільше відповідає місії цього стилю в українській мові і її давніх попередніх формах – місії святині, святості, духовності.

Стилістична доля Світлани Яківни родилася рано, бо вже у 1960 році в бібліографічних джерелах заявила про себе публікацією її статті про стилістичну роль повторів у поезії Тараса Шевченка. Правда, душевно-сповідальна стилістика мови Кобзаря і сьогодні є пріоритетною у дослідженнях вченої. Потім на всіх наступних етапах наукового зростання Світлани Яківни поширюються і поглиблюються її стилістичні дослідження, когніції мови Тараса Шевченка як мови українського народу – нації. Мова Шевченка «як зачарована, неловима субстанція щоразу постає перед нами в новому осмисленні» Ввібравши в себе культуру попередніх інтерпретацій «інтелектуально-почуттєвого змісту усних і писемних текстів від давнини до сучасності; глибинне знання Святого письма» [с. 9], старокнижних сповідальних текстів, фольклорних, народнописемних, понадчасових уснорозмовних джерел свого часу, Тарас Шевченко витворив нову (сучасну) українську літературну мову, що певною мірою й прискорило становлення нової української державності.

Ця проблема глибоко і досить широко розкрита і висвітлена в колективній монографії «Територія мови Тараса Шевченка» під керівництвом доктора філологічних наук, професора, член-кореспондента НАН України Світлани Яківни Єрмоленко у складі авторської групи науковців Гнатюк Л.П., Вокальчук Г.М., Сюта Г.М., Ганжа А.Ю.: «Для нас *територія мови Шевченка* – це почуттєвий інтелект, який не вимірюється обсягом словника, граматичними й словотвірними формами, а становить той оприявнений у поетичній мові зміст, що перебуває й перебуватиме понад часом. Твори Кобзаря прочитуватимуть нові й нові покоління. Для них розкриватиметься нова естетика Шевченкового слова. І це буде доти. Поки звучатиме жива українська мова. Шевченко дав життя нашій мові як Вічності. Його філософія слова розкриває природу людини, для якої спілкування – умова буття на землі, для якої рідне слово – це початок і кінець.

Територія мови Шевченка – це ословлені картини, в яких для кожного слова пензель художника знайшов найкраще, єдино можливе місце. *Територія мови Шевченка* – це музика українського слова, яку чуємо в народній пісні і в тих Шевченкових рядках, які важко або й не можна відрізнити від народної пісні. *Територія мови Шевченка* – це його неспокійне, невловиме, народжене в розмові з Богом Слово, яке пропікає душі тих, хто торкається таїни мовотворчості поета. Територія простого й глибоко інтелектуального, новаторського Шевченкового слова розпросторюється і в часі, і в просторі»⁸.

Закономірно постає можливість сказати найкращі слова про ювілярку як *сучасну українську елітарну мовну особистість*, що спрямовує свої світоглядно-пізнавальні, історико-культурні, філологічні знання, наукові ідеї на креативні проекти для розвитку української науки, культури, освіти.

Науковий дискурс С.Я. Єрмоленко характеризується високою ментально-пізнавальною і ціннісно-образною концептосферами так, ніби найменший порух думки чи смисл у її обґрунтуваннях завжди шукає образне обличчя живої мови чи прецедентного художнього тексту.

⁸ Територія мови Тараса Шевченка: Мнографія / [С.Я. Єрмоленко, Г.М.Вокальчук, А.Ю.Ганжа, Л.П.Гнатюк, Г.М.Сюта]; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 348 . – С. 309.

Популярним у лінгводидактиці є Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів: Українська мова за редакцією С.Я.Єрмоленко і у співавторстві з С.П.Бибик і О.Г.Тодор. К.: Либідь, 2001. В ньому подано короткі визначення слів, назв, понять, явищ, ознак, дій і короткі гарні приклади з українських творів, переважно тих, що входять до шкільних програми з української літератури. Виходить, що учень, студент одразу одержують відповідь на свій запит.

Є у науковому статусі Світлани Яківни Єрмоленко найвища авторитетна позиція науковця – це членство у редакційній колегії першої Енциклопедії української мови (2000, 2004, 2007 і інших видань) [Єрмоленко С.Я. Українська мова. Енциклопедія. А-Я. К. Видавництва «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2007, с. 187]. В ній статті: Стиль. / Стиль індивідуальний. / Стилізація. / Стилістика. / Стилістика граматична. / Стилістична система. / Стильові різновиди української мови (с .672-679).

Вітаючи Світлану Яківну Єрмоленко зі славною річницею, бажаючи їй здоров'я та успіхів на наступні роки, дякую їй за те, що вона була, є і буде в моїм житті завжди – науковими працями, порадами, душею.

Література

1. Єрмоленко Світлана Нариси з української словесності: стилістика та культура мови // Світлана Єрмоленко. – Київ. - Вид-во «Довіра», 1999. – 430 с.
2. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М., Гнозис, 2004, - 389 С. - с. 22-25.
3. «Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка» - новий словник епітетів української мови - Київ, Грамота 2012.
4. «Літературна норма і мовна практика». Монографія під авторством С.Я. Єрмоленко, С.П.Бибик, Т.А.Коць, Т.М.Сюта, С.Г.Чемеркін. – Видавництва «Аспект-Поліграф», 2013, Ніжин. 320 с.
5. Мовно-естетичні знаки української культури - Київ, 2009, 350 с.

6. Територія мови Тараса Шевченка: Мнографія / [С.Я. Єрмоленко, Г.М.Вокальчук, А.Ю.Ганжа, Л.П.Гнатюк, Г.М.Сюта]; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 348 . – С. 309.
7. Українська лінгвостилістика ХХ- початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела - Київ, Грамота 2007. с. 366.
8. Фольклор і літературна мова - К, : Наукова думка. 1987. 247 с.